

Ігор Осадчук, к. політ. н.

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ У НІМЕЦЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1871–1890): МОДЕЛЬ ЗМАГАЛЬНОГО АВТОРИТАРИЗМУ?

Ihor Osadchuk, PhD in Political Science

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

POLITICAL REGIME IN THE GERMAN EMPIRE (1871–1890): A MODEL OF COMPETITIVE AUTHORITARIANISM?

Concepts of closed authoritarianism, electoral authoritarianism, competitive authoritarianism, hegemonic authoritarianism, hybrid regime are analyzed. The institutional features of the political system of the German Empire in 1871–1890 are revealed. Specifics of the formation and functioning of the political parties of the German Empire in 1871–1890 is defined. The ideological positioning of political parties and the peculiarities of party relations with the Reich Chancellor O. von Bismarck are studied. The role of the press in the German Empire in 1871–1890 is determined. The specifics of such a phenomenon as «Kulturkampf» is researched. The factors and features of the Reich Chancellor O. von Bismarck's social policy are revealed. The type of political regime in the German Empire in 1871–1890 is determined.

Key words: political regime, Otto von Bismarck, Kulturkampf, closed authoritarianism, electoral authoritarianism, competitive authoritarianism, hegemonic authoritarianism, hybrid regime.

В українській політичній науці є значна частина досліджень, присвячених сучасним політичним режимам. Водночас, еволюція основних типів політичних режимів є недостатньо вивчена. В цьому контексті актуальним є дослідження моделей сучасних політичних режимів. Метою дослідження є аналіз особливостей формування та функціонування політичного режиму в Німецькій імперії у 1871–1890 рр. та встановлення того, наскільки цей режим можна визначати як модель *змагального авторитаризму*. Серед зарубіжних дослідників, які аналізують різні аспекти політичного режиму в Німецькій імперії у 1871–1890 рр., варто виділити таких як М. Бернхард¹, Р. Бланк², А. Бойко³, І. Фішерфраундіст⁴, Ф. Штальманн⁵.

В сучасній політичній науці *авторитаризм* розглядають як окремий тип політичного режиму (у цьому випадку найчастіше мова йде про повний/закритий авторитаризм). Водночас *авторитаризм «з прикметниками»* (електоральний авторитаризм, змагальний авторитаризм, гегемоністський авторитаризм) часто визначають як тип гібридного режиму. Проаналізувавши особливості формування та функціонування політичного режиму в Німецькій імперії у 1871–1890 рр., ми спробуємо встановити наскільки цей режим можна визначати як модель *змагального авторитаризму*. В цьому контексті дамо визначення таким поняттям як «закритий авторитаризм», «електоральний авторитаризм», «змагальний авторитаризм», «гегемоністський авторитаризм», «гібридний режим». *Закритий авторитаризм* – такий політичний режим, у якому лідери країни

¹ Bernhard, M. (2011). The Leadership Secrets of Bismarck : Imperial Germany and Competitive Authoritarianism. *Foreign Affairs*, 90 (6), 150–154.

² Blanke, R. (1981). *Prussian Poland in the German Empire (1871–1900)*. New York : East European Monographs.

³ Бойко, А. (2009). *Становление парламентаризма в России и Германии в конце XIX – начале XX вв. : Сравнительно-правовой анализ*: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01 – Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве. Белгород <<http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1333493>> (2018, січень, 25).

⁴ Fischer-Fraundienst, I. (1963). *Bismarcks Pressepolitik*. Münster.

⁵ Stalman, V. (2000). *Die Partei Bismarcks. Die Deutsche Reichs- und Freikonservative Partei 1866–1890*. Düsseldorf: Droste Verlag.

не піддаються процедурі виборів (національних прямих виборів), опозиційні партії вважають забороненими, політичний контроль відбувається на підставі використання репресій, а принципи громадянського суспільства та вільних ЗМІ не мають значного поширення¹. *Гібридний режим* – це політичний режим, що поєднує в собі як демократичні, так і авторитарні ознаки. *Електоральний авторитаризм* – це такий політичний режим, який не є демократією, проте регулярно не використовує відкритих репресій. У режимі відбуваються періодичні вибори, на основі чого створюється «видимість» демократичної легітимності влади. Тим не менше, влада не допускає свого зміщення електоральним шляхом. Балансуючи між виборчим контролем і довірою, такі режими розташовуються в «туманній зоні» (англ. *foggy zone*) структурної амбівалентності². *Електоральний авторитаризм* ми трактуємо як тип *гібридного режиму*. Крім того, очевидно, що електоральний авторитаризм (на основі поєднання умов регулярних виборів та елементів авторитаризму) містить змагальний авторитаризм та гегемоністський авторитаризм. С. Левіцькі та Л. Вей зазначають, що *змагальний авторитаризм* – це особливий тип гібридного політичного режиму, за якого демократичні процедури й інститути розглядають як основний засіб одержання і здійснення політичної влади. Проте політики настільки часто порушують ці демократичні процедури й інститути, що політичний режим перестає відповідати «мінімальним стандартам демократії»³. *Гегемоністський авторитаризм* – такий політичний режим, у якому проводять регулярні національні вибори, які позиціонуються як елементи політичної системи, але з огляду на поширеність явищ порушення прав (політичних, громадянських та особистісних) людини вибори не трактують як змагальні (участь опозиції у таких системах фактично зведена до мінімуму або ж взагалі унеможливлена – це основа формування, здебільшого, однопартійних країн або країн із гегемоністською партією)⁴.

Проаналізуємо інституційні особливості політичного режиму в Німецькій імперії у 1871–1890 рр. 18 січня 1871 р. у Версалі було проголошено створення Німецької імперії (Другого рейху). Імператором (кайзером) став Вільгельм I, а рейхсканцлером – О. фон Бісмарк. Інституційні особливості політичної системи Німецької імперії були закріплені в Конституції, що була прийнята 16 квітня 1871 р. З'ясуємо конституційні повноваження основних інститутів влади в рамках політичної системи Німецької імперії. Німецький імператор/кайзер (король Пруссії) був верховним головнокомандувачем, призначав і звільняв всіх імперських посадових осіб (включно з рейхсканцлером), здійснював представництво в зовнішніх відносинах (оголошення війни і укладення миру від імені імперії, підписання міжнародних договорів, прийом і акредитація послів тощо); володів правом законодавчої ініціативи; оприлюднював закони і здійснював контроль за їх виконанням⁵. Імператор міг відтермінувати введення в дію законів, прийнятих Рейхстагом/нижньою палатою парламенту (суспензивне/відносне вето), і відхилити повністю закони, що стосувалися військових справ (абсолютне вето)⁶. У випадку загрози державній безпеці імператор міг ввести надзвичайний стан в імперії або в окремій її частині. Зазначимо, що такі повноваження як оголошення війни, укладення миру і міжнародних договорів імператор міг здійснювати лише за згодою Бундесрату (верхня палата парламенту).

Рейхсканцлер був відповідальний тільки перед імператором. Кабінету міністрів/уряду в сучасному розумінні в Німецькій імперії не існувало. Статс-секретарі, які очолювали окремі відомства, фактично були лише помічниками рейхсканцлера, а не самостійними міністрами. Рейхсканцлер контрастигував більшість актів імператора, за винятком актів, що стосувались оголошення війни і укладення миру, а також тих документів, які відносилися до функцій імператора як головнокомандувача. Позиція рейхсканцлера значно посилювалась завдяки тому, що він за посадою був головою Бундесрату і головою багатьох комісій (зокрема, комісій з армії, флоту,

¹ Howard, M., Roessler, P.G. (2006). Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes. *American Journal of Political Science*, 50 (2), 367.

² Schedler, A. (2002). Elections without democracy : The menu of manipulation. *Journal of Democracy*, 13 (2), 36–50.

³ Levitsky, S., Way, L.A. (2002). The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13 (2), 52.

⁴ Howard, M., Roessler, P.G. (2006). Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes. *American Journal of Political Science*, 50 (2), 367.

⁵ Constitution of the German Empire (April 16, 1871). <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1826> (2018, січень, 25).

⁶ Кучма, В. (2002). *Государство и право Нового времени*. Волгоград: Изд-во Волгоградского ГУ, 311.

торгівлі й обміну, митниць і податків тощо), а тому мав право самостійно (особливо, в разі виникнення розбіжностей між членами комісії) вирішувати значну частину питань імперського законодавства і управління¹.

В політичній й науці існує дискусія з приводу того, чи дійсно парламент у Німеччині у 1871–1890 рр. був двопалатним. Н. Ульріх, Е. Губер не згодні з тим, що Бундесрат був верхньою палатою і тим самим заперечують бікамералізм німецького парламенту. Своєю чергою, А. Бойко вважає, що Бундесрат все ж мав статус верхньої палати, хоча в порівнянні з Рейхстагом здійснював повноваження не тільки у сфері діяльності законодавчої влади. Як вважає А. Бойко, наявність Бундесрату в Німеччині було викликано тим, що він забезпечував більш консервативний характер парламенту і дозволяв створити буферну зону між монархом і Рейхстагом. Німецький парламент складався з двох палат: верхньої палати – Бундесрату, як представництва союзних держав і нижньої палати – Рейхстагу, що репрезентував німецький народ². Бундесрат (союзна рада) складався з представників держав-членів федерації (58 членів): міністрів або їх уповноважених осіб, що призначалися монархами і урядами держав-членів. В Бундесраті представники Пруссії мали 17 голосів, Баварія – 6 голосів, Саксонія і Вюртемберг – по 4 голоси; інші землі – від 1 до 3 голосів. Для відхилення будь-якого законопроекту в Бундесраті було потрібно 14 голосів. Таким чином, делегація Пруссії могла самостійно вирішувати долю будь-якого законопроекту (в тому числі і конституційного). Крім законодавчих функцій Бундесрат був наділений і виконавчими функціями, які здійснював через спеціальні комісії (комісії торгівлі й обміну, армії та флоту, митниць і податків, залізничних доріг тощо), а також судовими функціями (зокрема, правом тлумачення норм Конституції). Бундесрат приймав рішення щодо екзекуції, тобто примусу окремих держав-членів до дотримання конституційних обов'язків. Рейхстаг обирався на прямих виборах на підставі загального чоловічого виборчого права (право голосу мали чоловіки, які досягли 25 років) шляхом таємного голосування терміном на 3 роки (з 1888 р. – на 5 років). Законопроект, який не був прийнятий Рейхстагом, міг бути прийнятий Бундесратом (тільки у зміненій редакції). Бундесрат мав право засідати самостійно (при цьому всі його засідання були закритими), тоді як сесії Рейхстагу могли бути скликані лише в період роботи Бундесрату.

Судова система Німеччини була визначена законом від 27 січня 1877 р. Всі судді призначалися урядом. Система складалася з чотирьох рівнів (від найнижчого до найвищого): 1) дільничний суд, в якому справи розглядалися одноосібним дільничним суддею або суддею з двома шеффенами (судовими засідателями); 2) земський або окружний суд був апеляційною інстанцією у справах дільничного суду (у складі трьох коронних суддів), а також судом першої інстанції у справах про тяжкі кримінальні злочини (в складі трьох суддів і дванадцяти присяжних засідателів); 3) вищий земський або обласний суд, що був апеляційною інстанцією у цивільних справах, а також ревізійною інстанцією у кримінальних справах, які суд присяжних розглядав у випадку порушення законів землі (держави); 4) імперський (Верховний) суд, який був вищою ревізійною інстанцією щодо всіх кримінальних і цивільних справ, а також судом першої інстанції у справах про державну зраду і шпигунство. Крім вищезазначених судів, Конституція 1871 р. передбачала дію в «надзвичайних обставинах» військових і польових судів. Такі суди були засновані, наприклад, в 1889 р. під час страйків гірників в Рурській області і в Сілезії. В 1877 р. в Німеччині була реорганізована прокуратура. Прокурори діяли при судах всіх рівнів системи. Прокурори, які діяли при судах першої та другої інстанції, призначалися урядами окремих держав і підпорядковувалися відповідному міністру юстиції. Чини імперської прокуратури призначалися імператором і підпорядковувалися імперському канцлеру й імперському міністерству юстиції. Прокуратурі була підпорядкована поліція, яка здійснювала дізнання у кримінальних справах³.

¹ Кучма, В. (2002). *Государство и право Нового времени*. Волгоград: Изд-во Волгоградского ГУ, 314–315.

² Бойко, А. (2009). *Становление парламентаризма в России и Германии в конце XIX – начале XX вв.* : Сравнительно-правовой анализ: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01 – Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве. Белгород. <<http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1333493>> (2018, січень, 25).

³ Чельцов-Бебутов, М. (1957). *Курс советского уголовнопроцессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах*. <<https://lawbook.online/sovetskoe-zakonodatelstvo-kniga/sudebnaya-sistema-germanii-34545.html>> (2018, січень, 25).

Важливо також визначити роль преси в Німецькій імперії. З точки зору відносин із владою німецькі газети впродовж 1871–1890 рр. можна розділити на чотири групи. Першу групу можна визначити як офіційні державні видання. Це були газети, якими уряд безпосередньо володів чи контролював. Найвідомішими з них були «Reichsanzeiger» та «Provinzial-Correspondenz». Друга група газет включала ті, що підтримували напівофіційні відносини з урядом. Це були газети, які не перебували під прямим контролем будь-якого державного агентства, але, як відомо, мали дуже тісні зв'язки з вищими посадовими особами. Найважливішою газетою цієї категорії була «Norddeutsche Allgemeine Zeitung», що отримувала замовлення від Міністерства закордонних справ. Третю групу становили напівдержавні газети, які перебували під впливом О. фон Бісмарка: «Die Post» у Берліні та «Kölnische Zeitung» у Західній Німеччині. Остання газета була придбана в 1874 р. Німецькою імперською партією («партія Бісмарка»)¹. Вищезазначені три групи газет становили «пресу, що була підконтрольна державі». Для того, щоб контролювати пресу в рамках Міністерства закордонних справ було створено спеціальний відділ, який у 1871 р. очолив Л. Егіді². Четверта група газет – це ті, які були незалежними від уряду та перебували в опозиції (наприклад, газета «Germania», що виражала інтереси католицької Партії Центру).

Розглянемо особливості формування та функціонування політичних партій Німецької імперії у 1871–1890 рр. *Ліберальні партії* спиралися переважно на буржуазію. Незважаючи на те, що спільними цінностями були такі як ринкова економіка, верховенство права та повага до індивідуальних свобод, все ж серед цих партій існували суттєві розбіжності щодо конкретних політичних проблем. У 1870–х рр. однією з найвпливовіших ліберальних партій була Націонал-ліберальна партія, яка очолювала національний рух і підтримувала політику О. фон Бісмарка щодо об'єднання Німеччини. Серед лідерів варто виділити таких політиків як Р. фон Бенігсен та Е. Бассерманн. За результатами виборів 1871 р. партія мала найчисельнішу фракцію в Рейхстазі – 125 (з 382) депутатів³. Її прихильниками були представники великої промислової і торговельної буржуазії, частина чиновництва та інтелігенції. Націонал-ліберали підтримували курс рейхсканцлера на створення централізованої держави, але водночас виступили за врахування особливостей регіонів. Спочатку націонал-ліберали дотримувалися курсу невтручання держави в економіку, але крах грюндерства і економічна депресія 70–х рр. XIX ст. призвели до зниження впливу партії і викликали в ній боротьбу між прихильниками і противниками політики протекціонізму, яка завершилася перемогою ідей націоналізму над лібералізмом. Для збереження свого впливу партія стала підтримувати політику колоніальної експансії, посилення армії, гонки військово-морських озброєнь⁴.

Своєю чергою, ліві ліберальні партії виступали за розширення повноважень парламенту в рамках діючої конституційної монархії та активну державну соціальну політику. До цих партій відносили Німецьку партію прогресу/Німецьку прогресивну партію (з 1884 р. Німецька ліберальна партія) та Німецьку народну партію. Серед провідних лідерів лівих ліберальних партій, а саме Німецької партії прогресу були Є. Ріхтер та Ф. Науманн. Соціальна база Німецької партії прогресу складалася з представників середніх і дрібнобуржуазних верств населення. В період керівництва партією Є. Ріхтером ця політична сила критикувала надмірну централізацію суспільного життя, виступала за підзвітність уряду Рейхстагу, а згодом – проти всевладдя монополій. Партія підтримувала антиклерикальні заходи, спрямовані проти католицької церкви. Ф. Науманн закликав до союзу з соціал-демократами, проте більшість членів партії виступили проти цього. Німецька народна партія перебувала в опозиції до рейхсканцлера О. фон Бісмарка. Партія виступала за посилення позицій парламенту; проти «Культуркампу» та антисоціалістичних законів (про що йтиметься далі).

Серед *консервативних партій* варто виділити Німецьку консервативну партію та Німецьку імперську партію. Аристократи та власники великих маєтків із східних провінцій Пруссії в цих партіях переважно відстоювали свої економічні інтереси. Одним з провідних консерваторів був О. фон Мантюфель. Вільна Консервативна партія, яка у 1871 р. була перейменована в Німецьку

¹ Stalman, V. (2000). *Die Partei Bismarcks. Die Deutsche Reichs- und Freikonservative Partei 1866–1890*. Düsseldorf Droste Verlag, 256–257.

² Naujoks, E. (1967). Bismarck und die Organisation der Regierungspresse. *Historische Zeitschrift*, 1, 33–34.

³ Nohlen, D., Stöver, P. (2010). *Elections in Europe: A data handbook*. Nomos Verlagsgesellschaft MbH. & Co, 762.

⁴ Бонвеч, Б., Галактионов, Ю. (2008). *История Германии: учебное пособие: в 3 тт.* Москва: КДУ, Т. 2, 31–32.

імперську партію, не мала широкої соціальної бази, була нечисленною, але згуртованою і впливовою. Партія представляла інтереси великих аграріїв і власників підприємств важкої промисловості, в основному Вестфалії і Рурської області. Партія підтримувала курс О. фон Бісмарка на консолідацію імперії, відстоювала непорушність монархічної форми правління, юнкерських привілеїв, пріоритет протестантської церкви, домінуючої ролі Пруссії в імперії. Канцлер завжди міг розраховувати на Німецьку імперську партію в політиці протидії ліберально-демократичним реформам. На рубежі 1870–1880-х рр. Німецька імперська партія виступила ініціатором підвищення митних тарифів¹.

Німецька консервативна партія, що була створена у 1876 р., представляла інтереси юнкерства Східної Пруссії, Бранденбурга, Померанії, а також пруського офіцерства і чиновництва, євангельського духовенства, заможного селянства. Німецькі консерватори були прихильниками монархії, виступали за недоторканність корпоративних прав хліборобів, рішуче протистояли будь-якій опозиції як з боку робітничого класу і соціал-демократії, так і лібералів, католицького клерикалізму. Німецькі консерватори також використовували елементи народницької ідеології «крові і ґрунту» й антисемітизму. Партія спиралася на регіональних чиновників та професійних політиків². Партія Центру – католицька, народна партія, створена у грудні 1870 р. Ця партія виникла у зв'язку з побоюваннями католицької церкви втратити свої традиційні привілейовані позиції в імперії, в якій утвердилося «протестантське, північнонімецьке начало». Партія мала значний вплив в Південній і Західній Німеччині, серед католицького населення Ельзасу і Лотарингії, польських земель. Партія Центру виступала проти надмірного контролю О. фон Бісмарка над суспільним життям, наголошувала на необхідності захисту автономії католиків³. «Консервативне» крило партії співпрацювало з консерваторами, а «ліве» – з робітничим класом, виступаючи за активну державну соціальну політику. Видатним лідером Партії Центру був Л. Віндтхорст, який став опонентом О. фон Бісмарка в Рейхстазі. Партія Центру спиралася на розгалужену мережу католицьких спілок і об'єднань. В цьому контексті варто звернути увагу на такий феномен як «Культуркампф» (нім. «Kulturkampf»). «Культуркампф» – політика, що була спрямована проти впливу католицької церкви. Головним чинником, який змусив рейхсканцлера зіткнутися з католицькою церквою було «польське питання»⁴. Католицизм відіграв важливу роль у польському націоналізмі, оскільки церква була зацікавлена в підтримці ідентичності поляків, які жили у Східній Пруссії. Тому припинення церквою виконання функцій держави, таких як освіта та можливість контролювати призначення духовних осіб, розглядалися як необхідні зміни, які б дозволили пруському уряду зменшити життєздатність польського націоналізму. Проблема польського націоналізму була не тільки пруською, а й загальнонаціональною/німецькою проблемою. Іншим чинником для реалізації «Культуркампфу» була боротьба О. фон Бісмарка проти католицизму як організованої політичної сили в Німеччині. Після 1871 р. Партія Центру стала для католиків значною підтримкою як у пруському ландтазі, так і в Рейхстазі. У 1870-х рр. у період боротьби О. фон Бісмарка з католицькою церквою, за Партію Центру голосувало близько 80 % виборців-католиків⁵. Партія Центру представляла сили, які не сприймали домінування Пруссії в Німецькій імперії. Тому існування цієї партії становило загрозу для внутрішньої консолідації рейху. Сильна Партія Центру в Німеччині також надала Папі Римському непрямий голос у внутрішніх справах Німеччини, що також могло бути використано як зброя потенційними опонентами. О. фон Бісмарк розглядав католиків і духовенство як потенційну п'яту колону, якою могли б маніпулювати католицька Австрія та Ватикан. Йому вдалося прийняти антиклерикальні заходи, заручившись підтримкою консерваторів і лібералів⁶. 14 травня 1872 р. Рейхстаг запропонував імперському уряду внести законопроект щодо правового статусу католицьких релігійних орденів і їх підривної діяльності, особливо, єзуїтів. У той же день О. фон Бісмарк розіслав у німецькі закордонні місії циркуляр, що

¹ Бонвеч, Б., Галактионов, Ю. (2008). *История Германии : учебное пособие: в 3 тт.* Москва: КДУ, Т. 2, 32.

² Бонвеч, Б., Галактионов, Ю. (2008). *История Германии : учебное пособие: в 3 тт.* Москва: КДУ, Т. 2, 32–33.

³ Бонвеч, Б., Галактионов, Ю. (2008). *История Германии : учебное пособие: в 3 тт.* Москва: КДУ, Т. 2, 33.

⁴ Blanke, R. (1981). *Prussian Poland in the German Empire (1871–1900)*. New York: East European Monographs, 17–54.

⁵ Бонвеч, Б., Галактионов, Ю. (2008). *История Германии : учебное пособие: в 3 тт.* Москва: КДУ, Т. 2, 34.

⁶ Bernhard, M. (2011). *The Leadership Secrets of Bismarck : Imperial Germany and Competitive Authoritarianism*. *Foreign Affairs*, 90 (6), 152.

містив звинувачення пруських католицьких єпископів в тому, що вони були агентами Папи Римського. У 1873–1874 рр. О. фон Бісмарк, спираючись на лібералів, продовжив боротьбу проти католицької церкви. Основною метою «травневих законів» 1873 р. та інших відповідних статутів «Культуркампфу» було досягнення ліберального бачення секуляризації держави та забезпечення державного контролю над адміністрацією церкви. Зазначимо, що «травневі закони» – закони, прийняті 11–13 травня 1873 р. пруським урядом, спрямовані проти католицької церкви. Ці закони обмежували застосування церковних покарань щодо мирян суто релігійною сферою, вимагали від духовенства складання спеціальних іспитів після проходження університетського курсу, ставили духовні семінарії під нагляд держави, надавали обер-президентам провінцій право втручання щодо призначення священиків, полегшували вихід з католицької церкви (для цього достатньо було особистої заяви перед світським суддею). «Травневі закони» значно звужували дисциплінарну владу церкви щодо духовенства і засновували як вищу судову інстанцію «Королівську судову палату з церковних справ»¹. Священики, які не виконували цих законів, підлягали покаранню штрафами і тюремним ув'язненням².

Подолання розколу в робітничому русі відбулося в період економічної кризи і підвищило здатність робітничого класу до захисту своїх інтересів. У 1875 р. Загальний німецький робітничий союз (заснований 1863 р. Ф. Лассалем) об'єднався з Соціал-демократичною робітничою партією (заснованою в серпні 1869 р. А. Бебелем і В. Лібкнехтом), щоб утворити Соціалістичну робітничу партію/СРП Німеччини (в 1891 р. перейменована в Соціал-демократичну партію Німеччини). У травні 1875 р. на з'їзді в Готі була прийнята програма СРП. У Готській програмі містилися такі демократичні вимоги, як запровадження загального, рівного, прямого, таємного виборчого права і навіть прямого народного законодавства. Ця частина програми була спрямована на покращення соціального становища робітників і посилення їх політичного впливу. До 1878 р. в Німеччині діяло 27 галузевих профспілок соціал-демократичного спрямування, які згодом отримали назву «вільних» (від буржуазного і клерикального впливу). Ці профспілки долучали робітників до участі в суспільному житті, служили сполучною ланкою з СРП³.

О. фон Бісмарк створив з СРП, так само як і з Партії Центру, образ «ворога імперії», «партії перевороту», що підриває «національну державу». У правлячих колах в цей час обговорювалися питання про запровадження протекціоністських тарифів на імпортоване зерно, деякі промислові товари тощо. Уряд враховував, що їх введення призведе до подорожчання вартості життя робітників і викличе страйковий рух. Щоб запобігти підйому робітничого руху, з ініціативи уряду Рейхстаг у жовтні 1878 р. прийняв Закон «Проти шкідливих і небезпечних прагнень соціал-демократії» (діяв до 1890 р.). Цей «винятковий» закон забороняв соціалістичні і соціал-демократичні організації та їх діяльність в Німецькій імперії поза Рейхстагом і ландтагами. Організації були розпущені, майже всі видання закриті, проведення зборів, мітингів заборонено. Репресивний закон викликав різні позиції в партії. Е. Бернштейн закликав відмовитись від революційних цілей, пролетарського характеру партії та відкрити до неї доступ представникам широких верств населення. К. Маркс і Ф. Енгельс в так званому «циркулярному листі» рекомендували керівництву СРП зберегти політичну самостійність. Керівництву партії на чолі з А. Бебелем і В. Лібкнехтом вдалося організувати не тільки участь СРП у виборчих кампаніях і в діяльності Рейхстагу, а й налагодити позапарламентську роботу. Поступово було відновлено місцеві організації СРП, створено підпільні друкарні. Партійні збори проводилися під виглядом засідань профспілкових, просвітницьких об'єднань тощо. СРП не тільки уникла розгрому, але значно зміцнилася і розширила свої ряди, посилила вплив на робітників.

О. фон Бісмарк розумів, що з робітничим і соціал-демократичним рухом неможливо впоратися тільки репресивними заходами, тому він став поєднувати їх з соціальними реформами для робітничого класу⁴. Зберігаючи тиск на лідерів робітничого класу, О. фон Бісмарк намагався заручитися підтримкою самих робітників, просуваючи законодавство у сфері соціального забезпечення – медичне страхування, страхування від нещасних випадків і пенсії. У 1871 р.

¹ Бісмарк, О. (1940). Мысли и воспоминания. Москва : ОГИЗ. СОЦЭЖИЗ, Том 2, 134.

² Стейнберг, Дж. (2014). Бісмарк : Биография. Москва : АСТ. <<http://www.rulit.me/books/bismark-biografiya-read-341313-1.html>> (2018, січень, 25).

³ Бонвеч, Б., Галактионов, Ю. (2008). *История Германии: учебное пособие: в 3 тт.* Москва: КДУ, Т. 2, 36.

⁴ Бонвеч, Б., Галактионов, Ю. (2008). *История Германии : учебное пособие: в 3 тт.* Москва: КДУ, Т. 2, 37.

в Німеччині був прийнятий закон, що зобов'язував власників залізниць, гірських підприємств виплачувати незначні компенсації робітникам або їх сім'ям у випадку травм, інвалідності та смерті. Закон «Про медичне страхування» був прийнятий у червні 1883 р. Дія Закону поширювалася на робітників і службовців більшості галузей з денним заробітком не більше 6,6 марок. Медичне страхування вступало в силу у випадку професійного захворювання або травми, що не виліковувалась впродовж більше 13 тижнів¹. 6 липня 1884 р. був прийнятий Закон «Про страхування робітників від нещасних випадків», що вводив обов'язкове страхування всіх робітників і певних груп службовців з річним доходом не більше 2 тис. марок, гарантував їм допомогу за умови нещасного випадку на роботі. Впродовж 1881–1889 рр. у Рейхстазі обговорювався законопроект про пенсійне забезпечення літніх робітників і опіки над інвалідами. У 1889 р. в Німеччині був прийнятий Закон «Про страхування на випадок інвалідності та віку» (закон вступив в силу 1 січня 1891 р.). Закон передбачав обов'язкове страхування робітників і службовців з річним доходом не більше 2 тис. марок і вихід на пенсію після досягнення сімдесятирічного віку. Таким чином, було запроваджено обов'язкове пенсійне забезпечення².

Підсумовуючи, зазначимо, що політичний режим у Німецькій імперії у 1871–1890 рр. мав такі ознаки: 1) змішування законодавчих та виконавчих повноважень в рамках головних інститутів влади; невідконтрольність виконавчої влади (уряду) законодавчій (нижній палаті парламенту – Рейхстагу); контроль судів виконавчою владою (урядом); 2) опора на авторитет та значні формальні повноваження рейхсканцлера О. фон Бісмарка; водночас необхідність рейхсканцлеру враховувати позиції опозиційних партій в Рейхстазі при прийнятті бюджету та вирішенні соціально-економічних питань. Рейхсканцлер майстерно застосовував тактику маневру і поступок, вступав в тимчасові угоди з окремими політичними партіями і парламентськими групами, розколював опозицію, залучаючи на свою сторону одну її частину й ізолюючи іншу. Так, використовуючи протиріччя між лібералами і Партією Центру, О. фон Бісмарк, зокрема, домігся підтримки католиків при прийнятті протекціоністських тарифів³; 3) використання політичних і правових механізмів для обмеження/часткової заборони діяльності опозиційних партій та здійснення тиску на них (насамперед, Партії Центру та СРП); разом з тим, вибори до Рейхстагу, які проводились регулярно, залишалися каналом доступу опозиції до влади; 4) контроль виконавчою владою переважної більшості преси (водночас, наявність опозиційних газет). Таким чином, враховуючи вищевказані ознаки, політичний режим у Німецькій імперії у 1871–1890 рр. визначаємо як модель змагального авторитаризму.

References:

- Bernhard, M. (2011). The Leadership Secrets of Bismarck: Imperial Germany and Competitive Authoritarianism. *Foreign Affairs*, 90 (6), 150–154 [in English].
- Birman, A. (2015). Pensiya v zheleznyh rukah. Kak Bismarck i Pinochet opredelili sud'bu sotsial'nyh reform [The Pension is in Iron Hands. How Bismarck and Pinochet Determined the Fate of Social Reforms] <<https://lenta.ru/articles/2015/04/25/penshistory/>> [in Russian].
- Bismarck, O. (1940). *Mysli i vospominaniya* [Thoughts and Memories]. Moscow: OGIZ. SOTSEKGI, T. 2 [in Russian].
- Blanke, R. (1981). *Prussian Poland in the German Empire (1871–1900)*. New York: East European Monographs [in English].
- Bonvech, B., Galaktionov, Yu. (2008). *Istoriya Germanii: uchebnoe posobie* [History of Germany: textbook]. Moscow: KDU, 2008, T. 2.
- Boyko, A. (2009). *Stanovlenie parlamentarizma v Rossii i Germanii v kontse XIX – nachale XX vv.: Sravnitel'no-pravovoy analiz* [The Formation of Parliamentarism in Russia and Germany at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries: a Comparative Legal Analysis]: Thesis for PhD in Law. Spec. – 12.00.01 Belgorod <<http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1333493>> [in Russian].
- Chel'tsov-Bebutov, M. (1957). *Kurs sovetskogo ugolovnoprotsessual'nogo prava. Ocherki po istorii suda i ugolovno go protsessu v rabovladel'cheskih, feodal'nyh i burzhuznyh gosudarstvakh* [The Course of Soviet

¹ Бонвеч, Б., Галактионов, Ю. (2008). *История Германии : учебное пособие: в 3 тт.* Москва: КДУ, Т. 2, 38.

² Бирман, А. (2015). Пенсия в железных руках. Как Бисмарк и Пиночет определили судьбу социальных реформ <<https://lenta.ru/articles/2015/04/25/penshistory/>> (2018, січень, 25).

³ Bernhard, M. (2011). The Leadership Secrets of Bismarck : Imperial Germany and Competitive Authoritarianism. *Foreign Affairs*, 90 (6), 152.

- Criminal Procedural Law. Essays on the History of the Court and the Criminal Process in the Slave-owning, Feudal and Bourgeois States] <<https://lawbook.online/sovetskoe-zakonodatelstvo-kniga/sudebnaya-sistema-germanii-34545.html>> [in Russian].
8. Constitution of the German Empire (April 16, 1871). <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1826> [in English].
 9. Fischer-Frauentdienst, I. (1963). *Bismarcks Pressepolitik* [Bismarck's Press Policy]. Münster [in German].
 10. Howard, M., Roessler, P.G. (2006). Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes. *American Journal of Political Science*, 50 (2), 365–381 [in English].
 11. Kuchma, V. (2002). *Gosudarstvo i pravo Novogo vremeni* [State and Law of the Modern Times]. Volgograd: Izd-vo Volgogradskogo GU, 309–316 [in Russian].
 12. Levitsky, S., Way, L. A. (2002). The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13 (2), 51–65 [in English].
 13. Naujoks, E. (1967). Bismarck und die Organisation der Regierungspresse [Bismarck and the Organization of the Government Press]. *Historische Zeitschrift*, 1, 46–80 [in German].
 14. Nohlen, D., Stöver, P. (2010). *Elections in Europe : A data handbook*. Nomos Verlagsgesellschaft Mbh. & Co [in English].
 15. Schedler, A. (2002). Elections without democracy: The menu of manipulation. *Journal of Democracy*, 13 (2), 36–50 [in English].
 16. Stalman, V. (2000). *Die Partei Bismarcks. Die Deutsche Reichs- und Freikonservative Partei 1866–1890* [Bismarck's party. The German Reich and Free Conservative Party 1866–1890]. Düsseldorf: Droste Verlag [in German].
 17. Steynberg, D. (2014). *Bismark: Biografiya* [Bismarck: Biography]. Moscow: AST [in Russian].